

Research Paper**Research on the weavings of old Tabaristan based on historical written sources****Nahid Pakzad¹, Mohammad Reza Sharifzadeh^{2*}, Abolfazl Davodi Roknabadi³, Mahsa khoie⁴**

1. PhD student of Comparative and Analytical History of Islamic Art, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
2. Professor of Art Department, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
3. Professor of Art Department, Yazd Branch, Islamic Azad University. Yazd, Iran
- 4- Assistant Professor and Director of Music Department, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Received: April 19, 2023

Accepted: September 6, 2023

Available online: September 23, 2023

Keywords:

Tabaristan, Tabari textiles, traditional handwovens, ancient texts

Abstract

As a historical and cultural geographical unit, the old Tabaristan region was one of the centers of weaving and production of Tabari carpets, which has received less attention. Written historical sources directly or indirectly contain valuable information and documents to identify the neglected parts of the famous weavings of Tabaristan. The purpose of this research is to explain the condition of Tabari weavings and its dimensions by collecting and examining the information available in historical sources. Based on library sources and with descriptive and analytical methods, this article has collected and analyzed the available documents in the field of Tabaristan weavings in historical compilations and reports of foreign tourists. The findings of the research show that there is a long history in the silk production industry and its export, the weaving industry and Tabari carpet, and it goes back to before the arrival of Islam in the area of Tabaristan, the textile industries of Tabaristan are in a competitive position with the important weaving centers in It was the early centuries of Hijri and Tabari weavings, in addition to being used in political interactions, have played an important role in the economy of Tabaristan. The multitude of productions of all kinds of fibers, textiles and weavings of Tabari shows the existence of numerous weaving and dyeing workhouse throughout the region of Tabaristan and probably the reason for economic growth based on trade and commerce.

Pakzad, N.; Sharifzadeh, M.; Davodi Roknabadi, A. & Khoie, M. (2023). Research on the weavings of old Tabaristan based on historical written sources. *Sociology of Culture and Art*. 5 (3): 173-185.

Corresponding author: Mohammad Reza Sharifzadeh**Address:** Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran.**Tell:** 09121985918**Email:** Moh.sharifzade@iauctb.ac.ir

Extended Abstract

1- Introduction:

The layers of culture include: 1- Artifacts and human handiwork 2- Symbols, signs and language 3- Values, beliefs and attitudes (Mahdavi and Ahmadi, 1390:174). Cultural industries refer to a set of industries that create ideas, produce and distribute products and services that are cultural in nature and are very important in terms of "promoting and protecting cultural diversity and ensuring democratic access to culture" (Bahar and Nazari, 1401, 92). The study of handicrafts of a geographical area can be effective in identifying the cultural identity of that area. Due to its geographical location, the old Tabaristan region was outside the permanent control of Iran's central governments throughout history, and it was considered a distinct geographical unit in terms of race and culture, and it was probably economically dynamic and independent. Due to the natural geographical influence on economy, politics and culture and the influence of the geographical environment on the relations of human society and the distinctive feature of the ecosystem, over many centuries it has succeeded in preserving its native subculture against the macrocultures (Hassannejad, 2009). In this way, even though parts of Tabaristan are located in different provinces today. However, their common cultural characteristics have remained stable and have been the guardians of Iranian language, thought and culture with native culture. According to historical evidence, Tabaristan region was one of the important centers of Tabari carpet weaving and production, which is obsolete today. Due to the destruction of Tabaristan's traditional carpets and weavings, research is necessary to study its handwovens, and identifying the condition of weavings in the past provides a platform for knowing the cultural and economic identity of Tabaristan. The purpose of this research is to collect the information available in the written historical sources and reports of geographers and tourists in the field of Tabaristan handwovens, and by analyzing them, achieve the condition of Tabaristan's historical region of handwovens. The questions of this research are as follows: 1- What is the characteristic and status of weaving in Tabaristan region based on historical written sources? 2- What are the types of weaves and weaving centers of Tabaristan based on these sources?

2- Methods:

This research is based on the descriptive-analytical method and the historical approach, which collected information in a library form and used reliable and first-class sources that have been corrected by

researchers. The library resources used are listed in Table No. 1, which includes books related to history, historical geography, travelogues, and reports. Two historical documents found in Khotan in Turkestan, China, related to the year 718 and Swadkoh of Mazandaran, related to the year 71 of Yazdgerd have also been used. By collecting the data related to the weaves of Tabaristan region, this information was categorized and its different dimensions were examined.

3- Results:

The search for historical sources gives significant findings about the background of Tabaristan's native weavings and its angles. 1- Historical sources mention a large amount of Tabari carpets that were woven annually for taxes. 2- The history of the Tabaristan Scroll, which has evidence of Tabaristan weavings, dates back to before the arrival of Islam in the region, and the first tax list of Tabari carpets and handlooms is related to the Umayyad period in the first century of Hijri. 3- According to the documents, Tabari weavings were used as capital and as a result as tribute in regional wars. 4- Based on the obtained data, emphasis has been placed on the quality of carpets and silk textiles and Tabari zarabaft and their prosperous market. 5- There are many reports about the abundance and prosperity of silk, cotton, linen, hemp and wool productions, the abundant production of textiles, their production and supply centers, their domestic and foreign sales and exports.

4- Conclusion:

The evidence of the presence of Tabaristan merchants to trade on the silk road and the data from the tax list of the Arab caliphs bring the history of the silk production industry, the weaving tradition and the production of Tabari carpets to the Sassanid period. Considering the geographical isolation of Tabaristan, the Arab caliphs staying away from dominating it, and as a result the powerful presence of local dynasties that tried to preserve Sassanid industries and traditions for centuries after the arrival of Islam, it can be inferred that probably Sassanid traditions It has continued in the role and structure of Tabari weaves. The available data from the large volume of Tabari. Until the beginning of the Qajar period, Tabaristan weaves were diverse and abundant and included: types of thick fabrics for underlays and blankets, and types of cotton, silky, wool, velvet, linen, needlework, golabatun and zarabaft fabrics. Its production and export to the lands

around the Caspian in the Qajar period and the export of silk and linen fibers to the workhous of the central regions of Iran indicate the important economic role of the textile industries of Tabaristan. The large volume of production and variety of woven products shows the large number of workshops related to spinning, dyeing and workshops with various types of weaving instruments and their prosperity in the cities and villages of Tabaristan in the past centuries. Many people, especially women, have played a role in the system of production and distribution and exchange of woven fabrics. Therefore, it can be said that the most important production industry of Tabaristan was its weaving industries, and trade and commerce in this field accounted for a large share of the economic market of Tabaristan. By continuing and

preserving the traditions of their predecessors, in addition to the artistic and cultural aspects, the famous Tabari Weavinge have played a special role in history in political, social and economic dimensions and have had various functions.

5- Funding

There is no funding support

6- Authors' contributions

Mohammad Reza Sharifzadeh, the corresponding author of this article, is Professor of Art Department, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

7- Conflict of interests

The authors declare no conflict of interest

پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی

ناهید پاکزاد^۱، محمدرضا شریف‌زاده^{۲*}، ابوالفضل داودی رکن‌آبادی^۳، مهسا خوبی^۴

۱. دانشجوی دکتری تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
۲. استاد، گروه فلسفه هنر، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
۳. استاد، گروه پژوهش هنر، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران
۴. استادیار، گروه موسیقی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

منطقه تبرستان قدیم به‌عنوان یک واحد جغرافیایی تاریخی و فرهنگی از مراکز بافندگی و حوزه تولید قالی طبری بوده که کمتر مورد توجه قرار گرفته است. هدف این پژوهش آن است که با رویکرد مطالعات تاریخی، وضعیت بافته‌های منطقه تبرستان و ابعاد آن را تبیین نماید. منابع مکتوب تاریخی به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم حاوی اطلاعات و مستندات ارزشمندی برای شناسایی بخش‌های مغفول بافته‌های پرآوازه تبرستان هستند. این مقاله بر پایه منابع کتابخانه‌ای و با روش توصیفی و تحلیلی مستندات موجود در زمینه بافته‌های تبرستان در اسناد و تالیفات تاریخی و نیز گزارشات سیاحان خارجی را جمع‌آوری و مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد پیشینه‌ای طولانی در صنعت تولید ابریشم و صدور آن، صنعت بافندگی و فرش طبری وجود دارد و به پیش از ورود اسلام به حوزه تبرستان بر می‌گردد. صنایع بافت تبرستان به دلیل تولید فراوان ابریشم و کیفیت بافته‌ها در جایگاهی قابل رقابت با مراکز مهم بافندگی در قرون اولیه هجری بوده است. بافته‌های طبرستان به‌عنوان سرمایه و کالا، علاوه بر به‌کارگیری در تعاملات سیاسی، نقش مهمی در اقتصاد تبرستان ایفا می‌کرده‌اند. کثرت تولیدات انواع الیاف، منسوجات و بافته‌های طبری نشان‌دهنده وجود کارگاه‌های متعدد، رونق نظام تولید، فروش و صدور آن در منطقه تبرستان است و صنعت بافندگی به‌عنوان مهمترین صنعت تولیدی تبرستان عامل رشد اقتصادی متکی بر تجارت و بازرگانی بوده است.

تاریخ دریافت: ۳۰ فروردین ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۵ شهریور ۱۴۰۲

انتشار آنلاین: ۱ مهر ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی: تبرستان، منسوجات طبری، دستبافته‌های سنتی، متون کهن

استناد: پاکزاد، ناهید؛ شریف‌زاده، محمدرضا؛ داودی رکن‌آبادی، ابوالفضل و خوبی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. جامعه‌شناسی و فرهنگ، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

* نویسنده مسئول: محمدرضا شریف‌زاده

نشانی: ایران، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی،

تلفن: ۰۹۱۲۱۹۸۵۹۱۸

پست الکترونیکی: Email: Moh.sharifzade@iauctb.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

به اعتقاد هربرت مید لایه‌های فرهنگ شامل مصنوعات و دست‌ساخته‌های انسانی؛ نمادها، علائم و زبان؛ ارزش‌ها، باورها و نگرش‌ها می‌باشند (مهدوی و احمدی، ۱۳۹۰: ۱۷۴). صنایع فرهنگی به مجموعه‌ای از صنایع اطلاق می‌شود که به خلق ایده، تولید و توزیع محصولات و خدماتی می‌پردازد که ماهیت فرهنگی دارند و از حیث «ترویج و حراست از تنوع فرهنگی و تضمین دسترسی دموکراتیک به فرهنگ» بسیار حائز اهمیت‌اند (بهار و نظری، ۱۴۰۱: ۹۲). مطالعات مصنوعات و دست‌ساخته‌های یک قلمرو جغرافیایی می‌تواند در شناسایی هویت فرهنگی آن منطقه موثر باشد. منطقه تبرستان قدیم به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی خود خارج از تسلط کامل و دائمی حکومت‌های مرکزی ایران در طول تاریخ بوده و به لحاظ نژادی، زبانی فرهنگی، یک واحد جغرافیایی متمایز محسوب می‌شده و احتمالاً به لحاظ اقتصادی نیز پویا و مستقل بوده است. به دلیل تاثیر جغرافیایی طبیعی بر اقتصاد، سیاست و فرهنگ و تاثیر محیط جغرافیایی بر روابط جامعه انسانی و ویژگی متمایز زیست‌بوم آن چون راه‌های صعب‌العبور پوشیده از جنگل، رطوبت بالای ناحیه و مجاورت با دریا، طی قرون متمادی موفق به حفظ خرده فرهنگ بومی خویش در برابر فرهنگ‌های کلان شده است (حسن‌نژاد، ۱۳۸۹). به این ترتیب با اینکه قسمت‌هایی از محدوده طبرستان قدیم، امروزه در استانهای متفاوتی قرار دارند. اما ویژگی‌های فرهنگی مشترک آن‌ها همچنان تا حدودی پایدار مانده و این منطقه تاریخی با وجود پادشاهان محلی و فرهنگی سرشار از اسطوره‌ها، ادبیات و سنت‌های بومی، در طول تاریخ، نگاهبان زبان، اندیشه و فرهنگ ایرانی نیز بوده است. بنا به شواهد تاریخی، منطقه تبرستان از مراکز مهم بافندگی و حوزه تولید قالی طبری بوده که امروزه منسوخ شده است. به دنبال مهاجرت و افول روز افزون فرش و بافته‌های بومی و سنتی، هرگونه پژوهش برای مطالعه دستبافته‌های منطقه تبرستان ضروری می‌نماید و شناسایی انواع دستبافته‌های طبری، چگونگی بافته‌ها و جایگاه آن در زندگی ساکنین منطقه، بستری برای شناخت هویت فرهنگی و ویژگی اجتماعی و اقتصادی منطقه جغرافیایی تبرستان را فراهم می‌کند. هدف این پژوهش این است که اطلاعات موجود در اسناد و منابع مکتوب تاریخی و گزارشات جغرافیادانان و سیاحان، در زمینه دستبافته‌های تبرستان را جمع‌آوری نموده و با جمع‌بندی و تحلیل آن‌ها به دریافتی از چگونگی و وضعیت بافته‌های منطقه تاریخی تبرستان دست یابد. بنابراین سوالات این پژوهش چنین است: ۱- ویژگی و وضعیت بافندگی منطقه تبرستان براساس منابع مکتوب تاریخی کدام است؟ ۲- انواع بافته‌ها و مراکز بافندگی تبرستان براساس این منابع کدامند؟

۲- پیشینه پژوهش

۲-۱: پیشینه تجربی

با توجه به اهمیت منابع تاریخی در شناسایی آثار هنری و معماری، تحقیقات زیادی برای شناسایی و واکاوی این آثار با استفاده از متون کهن انجام شده است. بسیاری از پژوهش‌های مربوط به صنایع دستی و معماری برای بیان قدمت و دیرینگی آثار و چگونگی آن در گذشته به متون کهن ارجاع می‌نمایند. سیروس پرهام در کتاب دستبافته‌های عشایری و روستایی فارس در مقدمه کتاب خود به متون و منابع کهن که در آنها از صنعت فرش‌بافی فارس یاد شده، پرداخته است (۱۳۷۳). تحقیقاتی نیز وجود دارند که صرفاً بر مبنای متون کهن انجام گرفته‌اند. عطارزاده در مقاله «واکاوی زمینه‌های مطالعه صنایع دستی در متون کهن دوره اسلامی ایران»، نتیجه گرفته است که اطلاعات مربوط به صنایع دستی در انواع متون تاریخی با انواع موضوعات علمی، جغرافیایی، تاریخی، ادبی، حماسی، فقهی، سفرنامه و غیره آمده و مزایای این نوع تحقیقات را بر شمرده که از جمله کشف واقعیات فکری و فرهنگی پیرامون صنایع دستی گذشته و طبقه‌بندی آنها می‌باشد (۱۳۹۶). اشعاری در مقاله خود (۱۳۹۹) به بازسازی تاریخ و جغرافیای هنرهای کاربردی به خصوص فرش دستباف براساس منابع مکتوب پرداخته و در نتیجه بررسی این منابع بیشترین فراوانی در حجم تولیدات زیرانداز و فرش دستباف را خراسان، فارس و طبرستان تشخیص داده است. نوری و دیگران (۱۴۰۱) در مقاله «قالی در منابع مکتوب قرون چهارم تا هشتم هجری قمری» ده عنوان کتاب تاریخی قرن چهارم تا هشتم هجری را برای وصف و شرح ویژگی‌های قالی این دوران مورد بررسی قرار داده است. ولی با وجود شهرت بافته‌های طبری و اطلاعات موجود در کتب تاریخی و نیز طومارهای تاریخی تبرستان که شواهدی مربوط به بافت و اهمیت بافته‌های تبرستان ارائه کرده‌اند، هنوز تحقیقی که به پیشینه تاریخی و بنیادهای صنایع بافت تبرستان پرداخته باشد، انجام نگرفته است. این تحقیق پاکزاد، ناهید؛ شریف‌زاده، محمدرضا؛ داوودی رکن‌آبادی، ابوالفضل و خوئی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. جامعه‌شناسی و فرهنگ، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

اولین پژوهش مستقل درباره بافته های مشهور طبری است و با جمع اوری کلیه اسناد تاریخی مربوط به آن، به ویژگی های فرهنگی و اقتصادی این بافته ها می پردازد.

۲-۲: ملاحظات نظری

تبرستان (که در کتب تاریخی با املای عربی طبرستان آمده است)، تا قبل از حمله مغول، به سرزمین پهناوری در شمال سرزمین ایران گفته می شد که در دورانی از تاریخ، حدفاصل دریای خزر و نواحی زیادی از سواحل پست و مناطق مرتفع جبال البرز، در دامنه های شمالی و جنوبی را دربر می گرفت، در گذشته بخش وسیعی از سرزمین پتیشخوارگر (سرزمینهای شمالی ایران در منطقه کوهستانی پهناور البرز) محسوب می گشت که تیپوری ها بر آن تسلط یافتند و از آن جا در مقابل هجوم و مهاجرت آریاییها ایستادگی نمودند و به ارتفاعات کوهستانی جنوب دریای خزر رانده شدند. گستره سیاسی آن به دلیل درگیری ها و توسعه طلبی های حکام در نوسان بوده است (باقری زاد گنجی و رضوی، ۱۳۹۶: ۹۹). طبرستان از شمال به دریای خزر، از جنوب به کوههای البرز و از قول ابن اسفندیار (تاریخ نویس قرن هفتم هجری) در شرق از دینارجاری (کردکوی کنونی) و در غرب تا ملاط (رودس کنونی) را دربر می گرفت (ابن اسفندیار، ۱۳۹۶: ۵۶).

در این پژوهش فرض بر این است منطقه تبرستان هم به دلیل جغرافیای خاص طبیعی که آن را از سایر نواحی مرکزی ایران مستقل می سازد و هم به واسطه آب و هوای مناسب جهت کشت کنف و کتان، پرورش کرم ابریشم، نوغان داری و نگهداری انواع دام، منبع انواع مواد اولیه و دارای صنعت بافندگی مهمی با ابعاد موثر اقتصادی بوده است. تا چند سال اخیر نیز در کوهپایه های البرز دستیافته های متنوع و منقش زیادی همچنان بافته می شد که از سنت دیرپای بافندگی و فرشباقی این منطقه حکایت می کند و نشان می دهد سنت بافندگی برخی از دستیافته ها تا به امروز در این مناطق، استمرار داشته است. در کوهستانهای چهاردانگه ساری، مناطقی از کلاردشت، کجور و نوشهر، ارتفاعات آمل، کوهپایه های لفور، که امروزه در حوزه مازندران قرار دارند و کوهپایه های منطقه شه میرزا و سنگسر سمنان که در گذشته در منطقه جغرافیایی و فرهنگی تبرستان قرار داشته اند، آخرین آثار بافته ها و زیراندازهای بومی دیده می شود. اما با وجود شواهدی تاریخی در وجود فرش و بافته های نفیسی که بخصوص در قرن های اولیه بعد از اسلام در طبرستان تهیه می شدند، اطلاعات کمی درباره بافته های طبری وجود دارد و این بخش از تاریخ تبرستان نیازمند پژوهش های جدی است. از آنجا که به دلیل فرسودگی و زوال الیاف بافته ها در گذر زمان، نمونه ای از فرش های طبری در دسترس نیست و اندک نمونه های منسوجات طبری نیز مربوط به قرن گذشته اند، درغیاب بافته های طبری، استفاده از پژوهش و مطالعات تاریخی برای یافتن اطلاعاتی در زمینه پیشینه صنعت بافندگی تبرستان، گریز ناپذیر است. بنابراین این پژوهش در چارچوب مطالعات تاریخی انجام گرفته است. در تحقیقات تاریخی هدف آن است که با گردآوری اطلاعات مستند، متکی بر منابع دست اول، حقایق گذشته آشکار شود و ابعاد مختلفی از یک پدیده که در گذشته روی داده است، روشن گردد. در این مسیر محقق هر سند و مدرک را از دو صافی نقد خارجی و نقد داخلی می گذراند تا معلوم گردد که اسناد واقعی هستند و در صورت واقعیت، شرایط و موقعیت آن مدرک چگونه است.

منابع مطالعات تاریخی، متون کتب گذشته، الواح، کتیبه ها و یا متون نگاشته بر روی پوست یا پارچه هستند که در گذر تاریخ به دست ما رسیده اند. از قرون اولیه هجری تا به امروز منابعی در زمینه تاریخ، جغرافیای تاریخی، جغرافیای توصیفی یا سفرنامه ها که علم المسالک و الممالک خوانده می شدند و جغرافیای نجومی که البلدان نامیده می شد، شرح حال نویسی، شرح وقایع حکومتی و سفرنامه نویسی، توسط نویسندگان و مورخان زیادی تحریر شده است که به غیر از متون غیر موثق و یا منابعی که به سفارش و یا دید متعصبانه نگاشته شده اند، اغلب به طور مستقیم حاوی اطلاعات ارزشمندی از اوضاع فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دوران خود می باشند. حتی برخی از کتب ادبی نیز به صورت غیر مستقیم به پدیده های اجتماعی و فرهنگی زمانه خود اشاره دارند. باز خوانی این منابع با نگاه ویژه به فرضیه پژوهش می تواند اطلاعات زیادی در زمینه بافته های تاریخی تبرستان به دست دهد.

۳- روش پژوهش

این تحقیق براساس روش، توصیفی- تحلیلی است که با رویکرد تاریخی به گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای پرداخته و از منابع معتبر و دسته اولی استفاده نموده که به تصحیح و تشحیه پژوهشگران رسیده است. منابع کتابخانه ای مورد استفاده در جدول شماره ۱ قید شده که شامل کتب مربوط به تاریخ، جغرافیای تاریخی، سفرنامه و گزارش هاست. از دو سند تاریخی یافت شده از ختن در ترکستان چین مربوط به سال ۷۱۸ میلادی و سواد کوه مازندران مربوط به سال های ۷۱ تا ۱۰۴ یزدگردی نیز بهره گرفته شده است. با جمع آوری اطلاعات مربوط به یافته های منطقه تبرستان، این اطلاعات دسته بندی و ابعاد مختلف آن مورد بررسی قرار گرفت.

جدول ۱- منابع تاریخی مورد مطالعه در پژوهش

مؤلف	نام کتاب	تاریخ تالیف
۱ احمدبن یحیی البلاذری	فتوح البلدان	۲۵۵-۲۷۹ ه.ق
۲ احمد بن اسحاق یعقوبی	البلدان(مختصر اخبار البلدان)	۲۷۸ ه.ق
۳ ابوعلی احمد بن عمر ابن رسته	الاعلاق النفیسه	۲۹۰ و به قولی ۳۱۰ ه.ق
۴ ابوبکر احمد بن محمد بن اسحاق همدانی (ابن فقیه)	البلدان	۲۹۰ ه.ق
۵ محمد بن جریر طبری (۳۱۰-۲۲۴)	تاریخ طبری(تاریخ الرسل و الملوک)	نامعلوم حدود ۳۰۰ ه.ق
۶ ابو عبدالله محمد بن عبدوس الجهشیری	کتاب الوزراء و الکتاب	۳۲۰ ه.ق
۷ عریب بن سعد قرطبی	دنباله تاریخ طبری(صله طبری)	نامعلوم تا سال ۳۲۰ ه.ق
۸ ابواسحاق ابراهیم بن محمد الفارسی الاصلخری (کرخی)	المسالك و الممالک	حدود ۳۴۰ ه.ق
۹ ابوالقاسم بن احمد جیهانی	اشکال العالم	نیمه دوم قرن چهارم
۱۰ ابن حوقل	صوره الارض	۳۶۷ ه.ق
۱۱ جغرافیا نویس ناشناخته	حدود العالم من المشرق الی المغرب	۳۷۲ ه.ق
۱۲ بو عبدالله محمد بن احمد مقدسی	احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم	۳۷۵ ه.ق
۱۳ ابوسعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردیزی	زین الاخبار	۴۳۰-۴۴۰ ه.ق
۱۴ ابوالفضل محمد بن حسین کاتب بیهقی	تاریخ بیهقی(تاریخ مسعودی)	۴۵۰-۴۷۰ ه.ق
۱۵ محمد بن محمود طوسی	عجایب المخلوقات	۵۵۵ یا ۵۶۵ ه.ق
۱۵ محمد بن حسن بن اسفندیار	تاریخ طبرستان	۶۰۳ یا ۶۱۳
۱۷ زکریابن محمد بن محمد قزوینی	آثار البلاد و اخبار العباد	۶۷۴ ه.ق
۱۸ ابوالفداء ایوبی	تقویم البلدان	۷۲۱ ه.ق
۱۹ اولیاء الله املی	تاریخ رویان	نامعلوم (۸۰۵-۷۵۰) ه.ق
۲۰ ژان شاردن	سیاحتنامه شاردن	۱۶۷۶ م
۲۱ واسیلی ولادیمیرویچ بارتولد	جایگاه مناطق اطراف دریای خزر در تاریخ جهان اسلام	۱۸۹۲-۱۹۳۰ م
۲۲ چارلز فرانسیس مکنزی	سفرنامه شمال	۱۸۵۹ م
۲۳ گریگوری والرینوویچ ملگونوف	سفرنامه نواحی شمال ایران	۱۸۶۰ م
۲۴ گای لسترنج	جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی	۱۹۰۵ م
۲۵ یاسنت لویی رابینو	مازندران و استرآباد	۱۹۲۵ م
۲۶ میرزا ابراهیم نامی	سفرنامه میرزا ابراهیم	۱۲۷۶ ه.ق
۲۷ غلامحسین افضل الملک	سفر مازندران و وقایع مشروطه(رکن الاسفار)	۱۳۳۱ ه.ق

۴- تحلیل یافته‌ها

برای انجام این تحقیق، منابع متنوعی از جغرافیای تاریخی مربوط به قرون اولیه هجری، کتب تاریخی، جغرافیای تاریخی و نیز سفرنامه ها و گزارشات سیاحان اروپایی و یا گماشتگان ایرانی که به تبرستان (و در قرون جدیدتر به مازندران) آمده اند، درباره کلید واژه تبرستان و صنایع مربوط به آن با نگاه ویژه به انواع صنایع بافت این منطقه، جستجو و همه اطلاعات و داده های مربوط

پاکزاد، ناهید؛ شریفزاده، محمدرضا؛ داوودی رکن آبادی، ابوالفضل و خوئی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در یافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. *جامعه‌شناسی و فرهنگ*، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

به این صنایع حتی اطلاعات جزئی، استخراج و جمع‌آوری گردید. این تحقیق در هنگام بررسی کتب مربوط به قرون اولیه، اصطلاح کلی تبرستان را جستجو نموده است و در مطالعه متون مربوط به گزارشات و کتب سیاحانی که در قرون اخیر به شمال ایران آمده اند هر جا که خود نامی از تبرستان برده‌اند، و در غیر آن اطلاعات بافت مناطق مربوط به مازندران را که در گذشته در محدوده تبرستان بوده، جستجو شده است.

بعضی از این منابع تاریخی و جغرافیایی، مربوط به قرون اولیه هجری است که به دست بافته‌ها و فرش‌های طبری و بعضی ویژگی‌های آن اشاراتی کرده‌اند و فاقد اطلاعات بیشتری درباره آن هستند. سفرنامه‌های سیاحان اروپایی قرون اخیر، مانند رابینو، مکنزی و ملگونوف به جزئیات بیشتری درباره مراکز بافت و انواع بافته‌های تبرستان و مواد اولیه آن اشاره دارند. بعد از استخراج مطالب، نقل قول‌ها و گزارش‌های تاریخی درباره بافته‌های تبرستان، همه مستندات مورد بررسی و دسته‌بندی قرار گرفتند. واکاوی و تحلیل این اطلاعات، یافته‌های قابل توجهی به شرح زیر درباره پیشینه بافته‌های بومی تبرستان و زوایای آن را به دست می‌دهد.

۱- وجود صنعت تولیدی فرش تبرستان

در منابع تاریخی از حجم زیادی از فرش‌های طبری نام برده شده که سالانه برای دادن مالیات پرداخت می‌شد. این نکته زمانی اهمیت می‌یابد که بدانیم امروزه صنعتی به نام فرش تبرستان یا فرش مازندران وجود ندارد و عمر آن مدتهاست که به پایان رسیده است. در نواحی کوهپایه‌ای مازندران مانند روستاهای لُفور، اوریم در پل سفید و تلاوک ساری، اسلام‌آباد نوشهر، تعدادی قالیچه در اندازه‌های متفاوت با مرغوبیت کم و برای مصارف محلی دیده شده که در اندک موارد بصورت ذهنی و با نقوش هندسی شبیه نقوش گلیچ و جاجیم در سایر موارد، با استفاده از نقشه‌های قالی سایر مناطق ایران بافته شده بود. در مناطق کردنشین کلاردشت، مانند مکارود، پیش‌آنبور، آجاتیپ، تودره که اقوام کردی را از دوران صفویه و قاجاریه در خود جای داده است، قالی‌هایی با حال و هوای کرمانشاه و کردستان دیده می‌شود که تارهای کتان و پودهای پشمی به آن ساختار خشن داده و نقش‌هایی تحت تأثیر طرح‌های قفقازی و خصوصاً با استفاده از طرح‌های کنگره در حواشی گلها و نقش‌های ترمه‌ای، گلدار و هندسی رایج است (اشنبرنر، ۱۳۷۴: ۴). همچنین در سالهای اخیر بدون مطالعات زمینی‌ای کافی، تلاش شده است که با هدف کمک به زنان سرپرست خانوار و ترویج قالیبافی، بافت فرش با نقشه‌هایی غیربومی مثل نقشه نائین اصفهان، در مازندران رواج یابد که نمی‌توان آن‌ها را به فرش منطقه منتسب نمود. اما مستندات تاریخی ثابت می‌کنند که در قرون اولیه هجری، مراکز در تبرستان به صورت حرفه‌ای به تولید فرش اصیل و گرانبه‌های طبری مشغول بوده‌اند: «بعد از آن شهر آمل است که فرماندهی با دوهزار مرد جنگی دارد و در آنجا فرشهای طبری بافته می‌شود» (ابن رسته، ۱۳۶۴: ۱۷۷). «خراج این سرزمین (تبرستان) چهار میلیون درهم است و آنجا فرش و پوشاک طبری ساخته می‌شود» (یعقوبی، ۱۳۵۶: ۵۳). پس از آن، شهر آمل است و در آن مسجد و منبر و دارالاماره است. فرشهای طبری را در آن بافند (ابن فقیه، ۱۳۴۷: ۱۵۰) در سیاهه مالیاتی خلفای عباسی جز ششصد قطعه فرش از تبرستان و ارمنستان، نامی از مالیات فرش در ایالات دیگر نیست (الجهشیاری، ۱۳۴۸، ۳۵۹). براساس گفته بیهقی، امیر مسعود غزنوی به عنوان خراج از مردم آمل و تبرستان هزار دست قالی طلب کرده بود (بیهقی، ۱۳۸۳: ۵۶۰) که ثابت می‌کند فرش طبری همچنان تا قرن پنجم به وفور تولید می‌شد و از شهرت و اعتبار برخوردار بود. وجود این حجم از فرش نفیس و سلطانی که به عنوان کالایی گرانبها، مالیات و غنیمت جنگی محسوب و یا صادر می‌شده، مقدر نیست مگر این که به صورت یک صنعت تولیدی وجود داشته باشد، به معنی آنکه تعداد زیادی بافنده در کارگاه‌هایی به کار بافت فرش و مشاغل وابسته به آن به صورت مستقیم و غیر مستقیم مشغول بوده‌اند و کلیه مراحل بافت آن، از قبیل تهیه الیاف و ریسندگی، رنگرزی، چله کشی، آماده‌سازی دار و بافت براساس نقشه در این کارگاه‌ها انجام می‌شد. می‌توان احتمال داد که جهت آنکه اغلب این خراج‌ها سالیانه و همیشگی برقرار شده، در کنار کارگاه‌های خصوصی و سنتی پراکنده در شهرها و روستاها، کارگاه‌هایی حکومتی با کارگرانی مزدگیر برای بافت فرش مشغول کار بوده‌اند.

۲- دیرینگی و قدمت بافته‌های تبرستان

قدیمی‌ترین نوشته‌ای که به بافته‌های تبرستان اشاره می‌کند، سند شماره ۱۲ از مجموعه طومارهای تبرستان است که از غاری در منطقه سوادکوه به دست آمده و براساس تاریخ یادشده در سند، به سال ۷۱ یزدگردی، در دوران حکمرانی فرخان (۷۲-۶۰ ه.ق) براساس حکمی مقرر می‌شود که خانواده نام‌برده در سند باید مقداری مشخص کرباس (پارچه پنبه‌ای) به عنوان وثیقه یا گروبی برای گرفتن جو اضافی به کدخدای هسپین-رز بپردازند (دایتر^۱، ۲۰۱۶). این سند صرف‌نظر از اینکه کاربرد خاص کرباس به عنوان وثیقه و ارزش اقتصادی منسوجات را نشان می‌دهد، دیرینگی بافته‌های طبری را به پیش از ورود اسلام به منطقه تبرستان می‌رساند. زمان ثبت اولین سیاهه مالیاتی امویان، از منسوجات طبری، نیز زمان سلیمان بن عبدالملک بن مروان (۹۹-۵۴ ه.ق) است تاریخ دیگر اسناد مربوط به بافته‌های تبرستان، مستندات مربوط به مالیات دوره امویان، دوره عباسی و نیز گزارشی از دربار هارون الرشید (۱۹۳-۱۷۰ هجری) خلیفه عباسی، مربوط به قرون اول تا چهارم هجری است. در «کتاب الوزراء و الکتاب»، صورت برآوردی از واردات بیت المال از نقد و کالای نقاط مختلف به مرکز خلافت عباسی، در دوره هارون الرشید (۱۷۰-۱۹۳ ه.ق) وجود دارد که در آن ششصد قطعه فرش از تبرستان و رویان و دنباوند وارد شده است و صورت این سرمایه چنین است: «شش هزار هزار و سیصد هزار درهم، فرش طبری: ششصد قطعه، عبا: دویست ثوب، پارچه لباسی: پانصد توپ، دستمال: سیصد دانه، جام: ششصد عدد» (الجهشیاری، ۱۳۴۸: ۳۵۹) و عریب بن سعد القرطبی در «دنباله تاریخ طبری»، در بیان وقایع سال ۳۰۲ هجری از فرشها و قالی‌های سلطانی گرانقدر بافت ارمینیه (ارمنستان) و تبرستان یاد می‌کند که به قیمت در نمی‌آمد و در زمان مقتدر عباسی از مصادره خانه جواهر فروش معروف بغدادی به دست آمده است (القرطبی، ۱۸۹۷: ۴۸). وجود این حجم از فرش‌های نفیس طبری در دربار بغداد شگفت‌انگیز است و از آن جا که سالیان طولانی تجربه لازم است تا فرش و منسوجات به چنین شهرت و کیفیت نام‌برده در گزارش‌ها برسد، می‌توان اذعان کرد قدمت بافت فرش و سایر بافته‌های نفیس تبرستان به قبل از قرن اول هجری و ناگزیر به پیش از اسلام و دوره ساسانیان برمی‌گردد.

به غیر از پرداخت خراج به اعراب، انزوای جغرافیایی تبرستان، به دلیل استحکامات طبیعی، نیز یکی از دلایل دور ماندن خلفای عرب از تسلط بر آن بوده و در نتیجه، حضور پر قدرت سلسله‌های محلی بخصوص خاندان باوندیان را که نقش ویژه‌ای در تحولات اجتماعی و اقتصادی تبرستان داشتند و تا قرن‌ها بعد از ورود اسلام، برای حفظ صنایع و سنت‌های ساسانی می‌کوشیدند، در پی داشته است. احتمالاً همین سلسله‌ها در ادامه تولید و رونق دستبافت‌ها و منسوجات طبری به شیوه قبل از ورود اسلام نقش موثری داشته و سنت‌های ساسانی را در شیوه تولید و ساختار بافته‌ها و نقوش آن ادامه داده‌اند. چنانکه هنوز بعضی از نقوش منتسب به دوره ساسانی مانند دو پرنده مقابل هم با گیاهی در وسط، بازبازک، درخت زندگی و نقش محرمات در جوراب‌های سنتی مناطق دور افتاده و کوهستانی مازندران (پاکزاد، ۱۳۹۱: ۹۸) که بنا به قول بعضی از متون تاریخی، تبرستان اصلی محسوب می‌شد، دیده می‌شود. در دوران تسلط آل بویه نیز که خود را از اعقاب ساسانیان می‌دانستند و بر بخش‌هایی از تبرستان حکومت کردند، تبرستان مرکز عمده پارچه بافی به شمار می‌آمد و منسوجات آل بویه با نگاره‌هایی از دومرغ در دو سوی درخت زندگی، شهرت جهانی یافته‌اند و می‌توان استنباط کرد که با توجه به برتری بافته‌های تبری، بخشی از این منسوجات مربوط به منطقه تبرستان بوده است. همانطور که گفته شد، ردپای تولید فرش طبری تا عهد غزنویان و در خراج امیر مسعود از آمل دیده می‌شود و احتمالاً در دوره سلجوقیان و تا قرن هفتم هجری ادامه داشته است. به نظر می‌رسد در جریان حمله ویران‌کننده لشگریان تیمور و انهدام آمل و ساری به گونه‌ای که ظهیرالدین مرعشی توصیف می‌کند که در ساری حتی سایه‌ای برای دمی آسودن نبود، پایه‌های فرش طبری نیز نابود می‌شود، به طوری که دیگر نتوانسته است، به روزگار شکوفایی خود برگردد.

۳- ارزش مالی و نقش مالیاتی بافته‌های تبرستان

بخشی از گزارش‌های موجود از بافته‌های تبرستان در کتب تاریخی، مربوط به اموال خزانه و خراجی است که هنگام تهاجم اعراب، حاکمان محلی تبرستان به جهت حفظ قلمرو خویش می‌پرداخته‌اند، این اموال خزانه، همه نقد نبود. از جمله: «در زمان سلیمان بن عبدالملک بن مروان (۹۹-۵۴ ه.ق) یزید بن مهلب به جنگ تبرستان آمد. هنگامی که اسپهبد از در صلح آمد یکی از

¹ - Dieter

پاکزاد، ناهید؛ شریف‌زاده، محمدرضا؛ داوودی رکن‌آبادی، ابوالفضل و خوئی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. *جامعه‌شناسی و فرهنگ*، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

پیمان‌ها آن بود که «اسپهبد چهارصد مرد نزد وی فرستد که هرکدام بر سرسپری باشد و طیلسانی و جامی سیمین و بالشی از دیبا، سپس یزید، رویان و دنبوند را فتح کرد و در برابر مال و جامه و ظرف آن را امان داد» (البلاذری، ۱۳۴۶: ۱۸۷).
 اولیاء الله آملی از قول ابن اسفندیار می‌نویسد: «در زمان اسپهبد شهریار، والی کلار و رویان، اهل طبرستان برای خلیفه هرسال این قدر مال ملتزم شدند به رسم آکاسره (رسم پادشاهان ساسانی) که مفصل می‌شود: سیصد هزار درم سپید، جامه ابریشمین از هر نوع سیصدتا، کتان رنگین نیک: سیصدت، کوردین‌های (جامه پشمی) رویانی و لفورج: سیصدتا،... به دارالخلافه می‌فرستادند» (آملی، ۱۳۴۸: ۵۸). هنگام تسلیم مازیار به معتصم در بین اموال او از یاقوت و زمرد، «هشت بار سبدهای پوست گرفته که در آن اقسام جامه هست» ذکر شده است (طبری، ۱۳۸۴: ۵۹۱۲). در واقع بخشی از طمع خلفا عرب برای دست اندازی بر این منطقه دور از دارالخلافه، به طمع تصاحب ثروت و سرمایه تبرستان از جمله کالاها و تولیدات آن بوده است. چنان که درباره حمله تیمور نیز آمده است: تیمور در مازندران به غنائم فراوان دست یافت چنانکه پیش از مرگ گفت که در مازندران به چنان ثروتی دست یافت که در هیچ منطقه ای همانند نداشت (بارتولد، ۱۳۷۵: ۱۱۳).

طلب خراج‌ها در حکومت‌های بعدی همچنان ادامه داشته و در کتاب تاریخ بیهقی آمده است: «به دستور امیرمسعود به آنچه می‌باید که از آمل و طبرستان حاصل شود: زرنیشابوری به هزار هزار دینار و جامه‌های رومی و دیگر اجناس هزارتا، و محفوری و قالی هزاردست و پنج هزارتا کیش» (بیهقی، ۱۳۸۳: ۵۶۰)، که مردم آمل به آن اعتراض کردند. از طرف دیگر به واسطه این خراج‌ها بود که خاندان‌های محلی تبرستان از جمله باوندیان و اسپهبدان تا مدت‌ها توانستند قدرت سیاسی و نفوذ خود بر سرزمین‌های اجدادی حفظ نمایند. دکتر حصوری معتقد است بی‌گمان خلفاء این حجم از پوشش (قالی) را برای گستردن در خانه‌های خود نمی‌خواستند، بلکه کالایی بوده است که پس از زر و سیم، بهترین وسیله پس‌انداز بوده یا در داد و ستد کالاهای بزرگ به کار می‌رفته است (حصوری، ۱۳۹۶، ۱۹۲) یا به عنوان خلعت، یادبود و هدیه کاربرد داشته است. در «کتاب الوزراء و الکتب» روایتی از شخصی در زمان هارون الرشید خلیفه عباسی نقل شده که به وقت تنگدستی برای ارتزاق و گذران زندگی، هدیه درباری خود را که یک «دستمال طبری» است، در بازار به فروش می‌رساند (الجهشیری، ۱۳۴۸: ۲۳۶). روایت‌های دیگری نیز درباره قیمت و ارزش مالی «دستمال و دستارطبری» که از آمل طبرستان تهیه شده است، در حکایتی از ابوسعید ابوالخیر (محمدبن منور، ۱۳۶۴: ۱۱۷)، در تذکره اولیاء شیخ عطار (عطار، ۱۳۳۶: ۲۷۸) و مقامات حمیدی (بلخی، ۱۳۶۲: ۱۹۸) دیده می‌شود.

۴- کیفیت و برتری بافته‌های تبرستان

در متون تاریخی، توصیف انواع پارچه‌های ابریشمی و زربفت طبری و مقایسه آن با سایر مناطق دیده می‌شود که بر کیفیت بافته‌های طبری صحنه می‌گذارد و آن‌ها را شگفت‌انگیز، گران، نیکو، کالایی تجاری و قابل عرضه معرفی می‌کند که به غرب راه یافته‌اند. «و از وی جامه کتان و دستارخیش و فرش طبری و حصیر طبری، چوب شمشاد خیزد، کی بهمه جهان جایی دیگر نبود و گلیم سپید گوش و گلیم دیلمی زربافت و دستارچه زربافت گوناگون و کیمخته (نوعی پارچه پشمی) خیزد) حدودالعالم، ۱، ۳۶۲، ۱۴۵). پارچه‌ها گاه با رنگ‌هایشان توصیف شده‌اند: و از رودان (در کنار ناتل و چالوس) جامه سرخ خیزد پشمین، کی از وی بارانی کنند و بهمه جهان ببرند و گلیم‌های کبود خیزد کی هم به ناحیت طبرستان بکار دارند (حدودالعالم، ۱۳۶۲: ۱۴۶). ابن حوقل، جغرافی‌نگار سده چهارم هجری نیز برای تاکید بر کیفیت فرش درابجرد آن را با فرشهای طبری مقایسه می‌نماید: «در غندجان، گلیم و پرده و در دارابجرد فرش‌های خوب مانند طبری به عمل می‌آید». او بافته‌های طبرستان را چنین وصف می‌کند «از طبرستان جامه‌های گوناگون ابریشمی و پشمین گران بها و گلیم سیاه شگفت‌انگیز به دست می‌آید و جامه‌های هیچ سرزمینی بدین خوبی و گرانی نیست و هرگاه از زر بافته باشند، مانند جامه فارس یا کمی گران تر از آن است.» (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۲۳) و روایت عریب بن سعد قرطبی در صله تاریخ طبری که از خانه جواهرفروش عمده بغداد، فرش‌ها و قالی‌های سلطانی گرانقدر بافت ارمنستان و طبرستان، یافتند که به قیمت درنمی‌آمد (القرطبی، ۱۸۹۷: ۴۸).

مقدسی نیز بر کیفیت پارچه‌های تبرستان نسبت به فارس تاکید می‌کند: «کیسه‌های (جامه) آن جا (تبرستان) بر کیسه‌های فارس ترجیح داده می‌شود و طیلسان و پارچه‌های درشت باف که به هرسو برده و در مکه نیز بسیار فروخته می‌شود. درم

پاکزاد، ناهید؛ شریف‌زاده، محمدرضا؛ داوودی رکن‌آبادی، ابوالفضل و خوئی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. *جامعه‌شناسی و فرهنگ*، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

هایی (پوشش) کوچک و بزرگ دارند که در غرب آن‌ها را مکی و لفائف می‌نامند» (مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۴۳). «آمل پارچه‌هایی در زیبایی شگفت‌انگیز» (مقدسی ۱۳۶۱: ۵۲۶)، «ساریه پارچه‌های خوب» (مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۲۷). و ابن اسفندیار از قول مورخی طبرستانی منسوب به قرن چهار هجری، درباره ارزش بافته‌های تبری و رونق فروش آن آورده است: «برای اطلس و نسیج و عتایی بیش بها و انواع دیباج بهایی و سقلاطون مرتفع (شهری در روم که سقالات و جامه در آن می‌بافتند و هر فرش و جامه که سیاه و کبود باشد به آن شهر نسبت دهند) و بردهای ابریشمین و پشمین و باریک و أنماط ستر (فرش یا گستردنی نگارین) از جهرمی (هرنوع گلیم که به جهرم نسبت دهند) و قالیه‌های محفوری (فرش عالی که در ارزش به محفور شهری بافنده فرش در روم نسبت دهند)... و حصیرهای عبادانی به طبرستان آمدند و در همه آفاق مثل آنکه آنجا یافتند، نبود (ابن اسفندیار، ۱۳۹۶: ۸۰). و «مامطیر شهر کیست با آبهای روان و از وی حصیر خیزد سطر و سخت نیکو» (حدودالعالم، ۱۳۶۲: ۱۴۵). گردریزی به خاص بودن کفش‌های تبرستان نیز اشاره کرده است. توصیف از کفش به ندرت در کتب تاریخی دیده می‌شود. او در توصیف پوشاک قومی از مغرب زمین می‌نویسد «موزه (کفش) دارند و کفش ایشان بر مثال موزه طبری باشد که زنان طبرستان دارند (گردریزی، ۱۳۵۳: ۵۹۰).

۵- فراوانی و تجارت الیاف و بافته‌های تبرستان

بخشی از نامه‌ای به زبان پارسی و با خط عبری، توسط یک تیم باستان‌شناسی در دندان اولیق (Dandān Öliq) در منطقه ختن (Khotan)، ترکستان چین پیدا شد که تاریخ نگارش آن ۷۱۸ میلادی، ۱۳۰۰ سال پیش است. نویسنده‌ی نامه که به احتمال بسیار زیاد یک بازرگان ایرانی یهودی می‌باشد مکاتبه‌ای میان یزید ابن المحلب ابن ابوصفیه با اسپهبد طبرستان را ذکر می‌کند. <http://www.asnad.org/en/document/486> نشریه‌ی تخصصی انجمن سلطنتی آسیایی بریتانیای کبیر) که در آن به فروش بعضی از کالاها از جمله جامه اشاره شده است. این سند که به وسیله پژوهشگران مورد مطالعه قرار گرفته است، نشان می‌دهد که بازرگانان یهودی طبرستانی وارد ختن چین شده‌اند و روابط تجاری منظمی را بین طبرستان و ختن برقرار کرده‌اند و بین ختن و طبرستان ابریشم به عنوان کالای محبوب چینی‌ها مبادله می‌شد (لی، <https://www.academia.edu/17315533>). این سند نشان دهنده سنت دیرپای تولید ابریشم و نقش تجاری تبرستان در رونق جاده ابریشم است. نکته اینک در اسرار التوحید مربوط به چهار قرن بعد نیز حکایتی از دو جوان بازرگان اهل ختن نقل شده که در طبرستان تجارت می‌کردند و به حضور ابوسعید ابوالخیر رسیده‌اند (محمدبن منور، ۱۳۶۴: ۱۸۶). بارتولد استاد شرق شناس و پژوهشگر نسخ خطی دانشگاه سن پترزبورگ نیز تاکید می‌کند که از لحاظ اقتصادی طبرستان منطقه‌ای بود که در آن پرورش ابریشم پیشرفت فراوان یافته بود، به گونه‌ای که در جهان اسلام از شهرت فراوان برخوردار بود (بارتولد، ۱۳۰۸: ۱۷۴) و به گفته قزوینی: «ابریشم در آن ولایت بسیار است. و جامه ابریشمی و پشمی از قبیل مندیل (دستار و دستمال) و میازر (لنگ) در آن ولایت بسیار خوب بافند و به ولایات دیگر برند» (قزوینی، ۱۳۷۳: ۴۷۴). سرپوشه‌های نازک و دستارهای مردانه ابریشمی و پشمینه که بافت طبرستان است، در لطافت و زیبایی بی نظیرند هر ساله مقداری زیاد ابریشم از طبرستان به سایر ممالک صادر می‌شود (قزوینی، ۱۳۶۵: ۱۷۸). ابن فقیه نیز با ذکر کالاهایی که خداوند ویژه شهرها کرده است و هراقلمی را چیزی بخشیده که دیگر جایها آن را ندارند، می‌گوید: مردم طبرستان و دیلمستان و قزوین راست، بافتن پوشاک‌های رویانی و آملی و تهیه دستارچه و دستار و گونه‌های بسیاری از جامه‌های پنبه‌ای و پشمی و ابریشمی و کتانی (ابن فقیه، ۱۳۴۷: ۸۸) و از اصطخری: «از همه طبرستان ابریشم بسیار خیزد خاصه به آمل.. از طبرستان اصناف جامه‌های ابریشمین و صوف خیزد» (اصطخری، ۱۳۴۰: ۱۷۳) و نیز ابوالفدا صاحب تقویم البلدان، از قول مهلبی جغرافی نویسنده قرن چهارم: «طبرستان به سبب کوه‌های بلندی که از هرسو آن را احاطه کرده است حصنی عظیم و استوار است. از آن حریر خیزد به فراوانی» (ابوالفدا، ۱۳۴۹: ۴۹۹). از قول طوسی، مولف عجایب المخلوقات: «متاع طبرستان خیش و ابزارها و گلیم و... ابریشم» (طوسی، ۱۳۸۲: ۲۴۷).

در همه نواحی طبرستان ابریشم به دست می‌آید که به همه جا می‌فرستند و در میان کشورهای اسلامی و کفر، ناحیه‌ای در کثرت ابریشم به پایه طبرستان نمی‌رسد (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۲۴). فراوانی تولید ابریشم در تبرستان نسبت به سایر تولیداتی مثل پنبه، تایید می‌کند که بافته‌های طبری، بخصوص قالی طبری، ابریشمین بوده است که بر نفیس بودن، اعتبار و ارزش پاکزاد، ناهید، شریف‌زاده، محمدرضا، داوودی رکن‌آبادی، ابوالفضل و خوئی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. جامعه‌شناسی و فرهنگ، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

تجاری بافته‌های تبرستان می‌افزود. سایر منسوجات نیز با توجه به توصیفات آمده، اغلب ابریشمی بوده‌اند که البته دور از ذهن نیست زیرا تا قرن اخیر نیز اغلب منسوجات مازندران، حتی لباس‌های مورد استفاده روزمره، روانداز‌هایی مانند شمد و یا چادرشب‌ها از الیاف ابریشم تهیه می‌شدند. با توجه به تاریخ کتبی که از ابریشم تبرستان یاد کرده‌اند، فراوانی تولید ابریشم و ابریشم بافی از پیش از اسلام تا قرون گذشته در منطقه شمال کشور برقرار بوده و شاردن در قرن هفدهم درباره عمده‌ترین کالای تجاری ایران، ابریشم که به ویژه از گیلان و مازندران بدست می‌آید، گزارش کرده است (شاردن، ۱۳۳۶: ۳۶۹). گزارشات و مستندات تاریخی مبنی بر وجود گذرگاه آبی در دریای خزر بین روسیه و مشهدسر از دوره صفویه وجود دارد. و رابینو سیاح معروف انگلیسی قرن هجده، در سفرنامه خود از پيله‌های ابریشم طبرستان گزارش نموده که از راه روسیه به میلان و ماری صادر می‌شود و مقداری از آن در خود منطقه تابیده و یا مخلوط شده و در کارگاه‌های محلی بافته می‌شود. او همچنین به تهیه کتان نیز اشاره نموده است (رابینو، ۱۳۸۳: ۳۴). درباره فراوانی سایر الیاف مانند کتان و پنبه تبرستان نیز توصیفات زیادی وجود دارد: طبرستان خوره ایست در دشت ساحلی... کشت زار کتان و قنب (معرب کنب، کنف) دارد (مقدسی، ۱۳۶۱: ۵۱۹). در طبرستان دستارپنبه ای می‌بافند... پنبه آنجا شبیه پنبه صعد و صنعا و اندکی زرد است (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۲۴). مکنزی درباره انواع منسوجات و مقدار تولید و بازار آن‌ها در سال ۱۸۵۲ م به محصول ابریشم خرم‌آباد تنکابن (مکنزی، ۱۳۵۹: ۵۳) و سولده (نور) به میزان چهل من اشاره می‌کند (مکنزی، ۱۳۵۹: ۷۳). در ساری ۲۳ من تبریز، ابریشم و ۶۰ خروارپنبه به عمل می‌آید (مکنزی، ۱۳۵۹: ۱۳۰). او همچنین از ۱۲۰۰ عدد جاجیم مازندران که از بندر مشهدسر (بابلسر) به گیلان حمل می‌شود گزارش کرده است (مکنزی، ۱۳۵۹: ۸۷). بلوکات شرقی، انرود و میاندرود و قراطغان (دهستانی از نکا) نهصد و پنجاه من ابریشم بعمل می‌آید (میرزا ابراهیم، ۱۳۵۵: ۱۰۰). بلوک بندپی شرقی و غربی (از توابع بابل) به قدر دوازده من ابریشم به عمل می‌آید... بابل کنارشرقی و غربی (از توابع بابل) به قدر پانزده من ابریشم به عمل می‌آید. دابو و جلال از رک (از توابع بابل)، معدن کتان‌های بسیار خوب. در مشهدسر و پازوار و بارفروش (بابل) کتان بسیار است و پنبه (میرزا ابراهیم، ۱۳۵۵، ۱۲۲). در بلوک علی‌آباد (قائم‌شهر) پنبه کاری زیاد می‌کنند. سالی سی هزار من بلوک علی‌آباد فیله (پيله ابریشم) می‌دهد. چادرشب‌های ابریشمی بسیار خوب و شمد هم می‌بافند (افضل الملک، ۱۳۷۳: ۴۳).

ملکونف نیز از بازار پازوار و امیرکلا (نزدیک بندر بابلسر و شهر تجاری بارفروش) گزارش می‌دهد که در آن ۲۰۰۰ توپ کرباس و ۱۰۰۰ خروار (هر خروار معادل ۳۰۰ کیلوگرم) جاجیم دادوستد می‌شود. (ملگونف، ۱۳۶۳: ۱۵۹). گزارش ملکونف از بازار پازوار به دلیل وظیفه ماموریتی او (پناهی، ۱۴۰۰، ۸۹) به احتمال قریب به یقین از صحت برخوردار است. بازار پازوار در کنار شهر تجاری بارفروش قرار داشت. بارفروش شهر عمده بازرگانی بود که بنا به گفته رابینو ۳۱ کاروانسرا برای تجار و ۱۳ کاروانسرا برای کاروان و ۱۴۷۱ دکان داشت. بندر عمده آن مشهدسر بود (رابینو، ۱۳۸۳: ۸۲) و آرامنه و بازرگانان یهودی در آن تجارت می‌کردند. انتقال دوهزار توپ کرباس و این حجم از جاجیم (که به وزن سنجیده شده) به پازوار برای صدور از طریق راه آبی خزر، به روسیه، رونق تولیدات بافندگی را نشان می‌دهد و احتمالاً بخشی از انواع بافته‌های مورد دادوستد بازار بوده است. نکته دیگر قابل استنباط این است که مسلمانان زیادی در روستاها و شهرها در نظام سنتی تولیدی این حجم از بافته‌ها و انتقال و مبادلات آن نقش داشته‌اند و به لحاظ اقتصادی، اشتغال در بخش‌های مختلف بافندگی پرسود بوده است.

۶- مراکز بافندگی و انواع بافته‌های تبرستان

منابع مکتوب تاریخی قرون اولیه، اشارات کلی به مراکز و شهرهای بافندگی تبرستان مانند مامطیر، ساریه و خصوصاً آمل با تاکید بر فرشبافی آن دارند، اطلاعات کمتری درباره محصولات بافندگی نیز دیده می‌شود. از جمله در کتاب تاریخ طبرستان: «متاع طبرستان از جامه‌های پشمین و ابریشمین و قزین و کتانی و پنبه» (ابن اسفندیار، ۱۳۹۶: ۷۷) و «انواع طرایف کتانی و پنبه و قز (پيله ابریشم) و صوف و کوردینها» (ابن اسفندیار، ۱۳۹۶: ۸۰). اما در متون سفرنامه‌ها و گزارش‌های مربوط به دوره قاجار، به جزئیات بیشتری درباره مراکز تولید پنبه، ابریشم، کنف، کتان و تولید گسترده انواع الیاف، انواع منسوجات و مبادلات پررونق آن‌ها در مناطق مربوط به تبرستان برمی‌خوریم. به جز یک مورد گزارش از فرشبافی زنان ایلات تنکابن و گزارش کلی از فرش

بافی در مازندران درباره فرش معروف آمل و یا سایر نقاط مطلبی دیده نمی‌شود. به نظر می‌رسد، تولید فرش طبری در این زمان رفته رفته منسوخ شده است.

رایینو برای صنعت بافندگی تنکابن، از منسوجاتی مانند پارچه های ابریشمی، پشمی، عبای نمدی و کتان های زبر، شال، چوخا و متخال (شبیبه کرباس اما لطیف تر) نام می‌برد و اینکه فرش یا گلیم را هم زنان ایلات آن جا می‌بافند (رایینو، ۱۳۶۵: ۵۱). بارتولد از آمل به عنوان مرکز تولید ابریشم نام برده و پارچه های مخمل و پشم آنجا را معرفی نموده است (بارتولد، ۱۳۷۵: ۳۹). چارلز مکنزی نخستین کنسول انگلیس در رشت درباره انواع بافته های مازندران می‌نویسد: با ابریشم و یا مخلوطی از ابریشم اجناس متعددی می‌بافند از قبیل: ایجه (جامه راه راه رنگارنگ از ابریشم و نخ) و چادرشب و شلوار قرمز، دستمال چهارقد و دامن برای زنان، از کف شال کمری سفید می‌بافند و آن را دستدوزی می‌کنند. دستمال و ملحفه و لباس زیر و پیراهن هم با آن می‌بافند. از پنبه پارچه های مختلف و از پشم قالی و پارچه های اعلا و نمد می‌بافند (مکنزی، ۱۳۵۹: ۱۲۲). کلباد ایجه عالی دارد و برای رنگ کردن آن ۱۲ پود (هرپود برابر با نیم کیلوست) قرمزخانه در سال مصرف میشود (مکنزی، ۱۳۵۹: ۱۴۴) ایجه بطول ۱ و نیم یارد و عرض ۱۴ الی ۱۵ اینچ، تافته پارچه ابریشمی به طول و عرض متفاوت برای روسری و پیراهن زنان، چادرشب (پارچه نخی چهارخانه)، شال پشمی، پشم و ابریشم که در هزار جریب و سوادکوه و نور می‌بافند، عبا (از پشم سیاه در هزار جریب می‌بافند)، کتان برای روسری وشال و دستمال و کمر بند و شمد، اکثرا در بارفروش می‌بافند، کرباس پارچه نخی و ضخیم تر و پارچه های ضخیم پشمی به نام چگا از هزار جریب (مکنزی، ۱۳۵۹: ۲۱۵).

میرزا ابراهیم از رجال قاجار نیز در سفر خود به استرآباد و مازندران و گیلان درباره انواع بافت و منسوجات شهرهای مسیر که گاه همراه با سوزندوزی و یا گلابتون دوزی بوده، با جزئیات گزارش می‌دهد: دهکده شاهکوه (از شمال به گرگان و از جنوب به شاهرود و دامغان می‌رسد و در حوزه تبرستان قرار داشته است) چادرشب و شله قرمز، گلیم، پلاس، جاجیم و سایر چیزها می‌بافند. زنهایشان هم جولایند. (میرزا ابراهیم، ۱۳۵۵: ۳۳) دهکده کفشگیری، شعربافی از قبیل چادرشب و ایجه و پیراهن شیرپنیر و شال چوخا با سایر چیزها خوب می‌بافند (میرزا ابراهیم ۱۳۵۵: ۴۵) بلوک رزین آباد (از توابع ساری)، شال چوخای بسیار خوب می‌بافند و عبای بسیار خوب از نخ کش خالصه شاهی، با تار کج و پود پشم، و عبادوز در شهرساری بسیار است که دور پشت یقه را با سوزن و قلاب گلابتون می‌دوزند و از کتان: شال کمر و چارقد و دستمال گلابتونی و ساده با شمد و پیراهن و غیره و از پشم: شال چوخا و عبا و کل نمد و جاجیم و نمد زیر پا. و از پنبه: کرباس و غیره است. (میرزا ابراهیم، ۱۳۵۵: ۱۰۲)

و در سخت سر (رامسر) چادرشب و ایجه و شلوار قرمز و پیراهن شیرپنیر و سایر چیزها از ابریشم می‌بافند (میرزا ابراهیم، ۱۳۵۵: ۱۵۱) کتان بافی خوب و چادر ابریشمی بافتن در بارفروش و ساری متداول است. در هزار جریب هم گلیم و جاجیم خوبی می‌بافند (افضل الملک، ۱۳۷۳، ۴۹). پارچه های کتان در این شهر (بارفروش) نیکو می‌بافند (افضل الملک، ۱۳۷۳، ۵۹) و در ساری چوخای پاکیزه نیز بهم می‌رسد (بوهرلر، ۱۳۵۷: ۴۷)

جدول دو براساس مستندات مورد مطالعه، درباره مراکز بافندگی و انواع بافته ها و منسوجات تبرستان بخصوص در دوره قاجار تنظیم شده است. تقریبا همه مناطق تبرستان در شهرها، روستاها، نواحی کوهستانی و ساحلی دارای انواع صنایع بافت و منسوجات بوده اند که در جمع بندی کلی عبارتند از: -انواع زیرانداز (فرش، گلیم، پلاس، جاجیم، حصیر). -انواع روانداز (چادرشب ابریشمی، پشمی و پنبه ای، شمد ابریشمی). - انواع پارچه پنبه ای (کرباس و متقال). - انواع پارچه ابریشمی ظریف با دستگاه چهاروردی که اصطلاحا شعربافی نام دارد (ایجه، پیراهن، دستمال، دستار، روسری و شلوار). - انواع پارچه و بافت های پشمی (عبا، چوخا، شال، پتو و نمد). - مخمل بافی. - بافت های کتانی. - حصیربافی که برخی ساده برای نیاز روزمره و برخی دارای ویژگی ها و کیفیت بالاتری برای کاربردهای گوناگون بودند. به سوزن دوزی و گلابتون دوزی برخی بافته ها و نیز زربافت بودن (وجود الیاف قیمتی در بافته) دستار و دستمال طبری هم اشاره شده است. تنوع بافته های تبرستان، نشان می‌دهد در نظام تولیدی این بافته ها، تعداد متنوعی از دستگاه و دارهای بافت برای ساده بافی، دستگاه چهاروردی برای نقش اندازی، دستگاه دو وردی برای ضخیم بافی و دارهای قالی، فعال بوده و کارگاههای سنتی تولید الیاف، کارگاه های ریسندگی، کارگاه های رنگرزی نیز رونق داشته است. در نظام توزیع بافته ها هم، چه به صورت دولتی یا غیر دولتی، صاحبان حرف مختلفی مانند باربرها، عمده فروش ها، خرده فروش ها، حق العمل کارها و واسطه ها نقش ایفا می‌کردند (راوودراد و دیگران، ۱۴۰۰، ۶۹). بخش عمده نیروی کار این صنعت در قسمت

پاکزاد، ناهید؛ شریفزاده، محمدرضا؛ داوودی رکن‌آبادی، ابوالفضل و خوئی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. *جامعه‌شناسی و فرهنگ*، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

بافندگی را، زنان تشکیل می‌دادند، زانی که طبق سنت مرسوم، تهیه پوشاک و دستبافی ملازم با آنان بوده و در همه مراحل تولید الیاف تا ریسندگی، رنگرزی، بافت و حتی فروش آن در بازارهای محلی و شهری نقش داشته‌اند. به این ترتیب، گستردگی تولید انواع بافته‌ها با تنوع چشمگیر انواع الیاف که به واسطه شرایط آب و هوایی تبرستان تولید می‌شده و در دسترس بوده‌اند، در کنار صدور محصولات، اهمیت صنایع بافندگی و جایگاه ویژه آن را در زندگی ساکنین تبرستان نشان می‌دهد و می‌توان صنعت بافندگی تبرستان را تنها صنعت تولیدی مهم این منطقه نامید که حجم زیادی از سرمایه و نیروی کار را به خود اختصاص داده بود.

جدول ۲- مراکز بافندگی تبرستان در منابع تاریخی

محدوده	نوع بافته‌ها	مواد اولیه بافت
سخت سر(رامسر)	چادرشب بافی الیجه بافی شلوارقرمز و پیراهن شیرپنیر(نوعی پارچه ابریشمی)	ابریشم
تنکابن	عبای نمدی کتان های زیر شال(پارچه پشمی یا کرکی ضخیم) چوخا متخال(پارچه شبیه کرباس ولی لطیفتر) فرش یا گلیم پارچه های ابریشمی و پشمی (چادرشب، الیجه، پیراهن، دستمال و شلوار قرمز رنگ)	ابریشم
نور سولده	پارچه راه راهی از ابریشم و پنبه به نام الیجه چادرشب چهارخانه از پنبه یا ابریشم شلوارهای قرمز	ابریشم
آمل	پارچه های ابریشمی پارچه های پشمی پارچه مخمل قالی محفوری	ابریشم
بارفروش(بابل) بلوک بندپی شرقی و غربی بابلکنار،	حصیر بافی شعربافی(پارچه بافی) کتان بافی چادرشب بافی چادرابریشمی، الیجه (پارچه راه راه از ابریشم یا پشم)، شمد، روسری، شال، دستمال و کمر بند و شلوار	کتان پنبه ابریشم
مشهدسر(بابلسر)	جاجیم بافی کرباس بافی	کتان پنبه
علی آباد	چادرشب های ابریشمی، شمد	پنبه، ابریشم
سوادکوه	: الیجه(پارچه راه راه که از ابریشم و نخ تافته پارچه ابریشمی برای روسری و پیراهن چادرشب(پارچه نخی چهارخانه)، شال پشمی	پشم ابریشم
ساری چهاردانگه کلباد	چوخا عبادوزی چادرشب شله قرمز، گلیم، پلاس، جاجیم کتان بافی الیجه عالی	ابریشم پنبه
هزارجریب	پارچه های ضخیم پشمی به نام چگا	

پاکزاد، ناهید؛ شریف‌زاده، محمدرضا؛ داوودی رکن‌آبادی، ابوالفضل و خوئی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. *جامعه‌شناسی و فرهنگ*، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

	<p>عبا الیجه چادرشب شال پشمی</p>	
<p>ابریشم، پشم</p>	<p>«شعربافی از قبیل چادرشب و الیجه(جامه راه راه رنگارنگ) و پیراهن شیرینیر و شال چوخوا» صنعت پارچه بافی ابریشمی، فرشهای پشمی منسوجات پشم بزی</p>	<p>استرآباد(روستای کفشگیری) منطقه شرق تبرستان و هیرکانی گرگان</p>

۵- بحث و نتیجه‌گیری

بافته‌های طبری که علیرغم شهرت خود همچنان ناشناخته مانده اند، به عنوان بخشی از فرهنگ کهن تبرستان نیازمند شناسایی و مطالعات تاریخی می‌باشند. به دلیل اضمحلال فرش طبری و نبود نمونه‌های کهن از بافته‌های تبرستان، به ناچار در این پژوهش، مستندات و شواهدی که در منابع مکتوب تاریخی به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم به بافته‌های تبرستان اشاره کرده اند، مورد بررسی قرار گرفته است. این منابع شامل کتب جغرافیای تاریخی مربوط به قرون اولیه هجری، متون تواریخ، کتب ادبی، سفرنامه‌ها و گزارشات سیاحان اروپایی و یا گماشتگان ایرانی که به تبرستان (و در قرون جدیدتر به مازندران) آمده اند و نیز اسناد جدیداً یافت شده به نام طومارهای طبرستان، حاوی اطلاعاتی در زمینه صنایع بافت تبرستان هستند. اطلاعات به دست آمده، شواهدی از حضور بازرگانان تبرستانی برای تجارت در جاده ابریشم را ارائه می‌نماید و برخی اطلاعات دیگر پیشینه صنعت تولید ابریشم، سنت بافندگی و تولید فرش طبری را به پیش از ورود اسلام به منطقه تبرستان و به دوره ساسانیان بر می‌گرداند. با توجه به انزوای جغرافیایی تبرستان، دور ماندن خلفای عرب از تسلط بر آن و در نتیجه حضور پر قدرت سلسله‌های محلی که تا قرن‌ها بعد از ورود اسلام، برای حفظ صنایع و سنت‌های ساسانی می‌کوشیدند، می‌توان استنباط نمود که احتمالاً سنت‌های ساسانی در طرح و نقش و ساختار بافته‌های طبری مدت‌ها استمرار داشته است. مستندات موجود از حجم زیاد فرش و منسوجات طبری، کاربرد آن در تعاملات سیاسی قرون اولیه هجری به وسیله پادشاهان محلی تبرستان و ارزش اقتصادی آن‌ها به عنوان سرمایه و کالای تجاری، بر احتمال وجود کارگاه‌های حکومتی بافندگی در شهر آمل تأکید می‌کند.

با توجه به فراوانی تولید ابریشم در کرانه دریای خزر به نسبت تولید پنبه، فرش و منسوجات طبری اغلب ابریشمین و کیفیت بافته‌های طبری قابل رقابت با مراکز مهم بافندگی فارس و خراسان بوده و پرداخت آن به عنوان خراج و مالیات، سبب راه‌یابی آن به پایتخت‌های اموی و عباسی و مناطق دوردست گشته است. شواهدی از تولید فرش طبری در آمل تا دوره غزنویان و اعتبار و شهرت دستار آملی تا اوایل قرن هفتم در متون تاریخی ایران دیده می‌شود.

در ابتدای دوره قاجار، بافته‌های تبرستان متنوع و فراوان و شامل: انواع زیرانداز(فرش، گلیم، پلاس، جاجیم، حصیر)، روانداز(چادرشب ابریشمی، پشمی و پنبه‌ای، شمدابریشمی)، پارچه پنبه‌ای، شعربافی و بافت انواع پارچه ابریشمی، بافت‌های پشمی، بافت‌های کتان و منسوجات سوزندوزی شده، گلابتون دوزی شده، زربافت و مخمل بافی بودند که تولیدات و صدور آن به سرزمین‌های اطراف خزر تا پایان دوره قاجار همچنان ادامه داشت، گرچه در گزارشات دوره‌های پایانی قاجار خبری از رونق گذشته آن دیده نمی‌شود. بخشی از الیاف ابریشم و کتان نیز برای بافت به کارگاه‌های نواحی مرکزی ایران صادر می‌شده است. حجم زیاد تولیدات انواع الیاف و فراوانی و تنوع محصولات بافندگی در دوره شکوفایی آن، گویای وجود تعداد زیاد کارگاه‌های مربوط به ریسندگی، رنگرزی و کارگاه‌هایی با انواع دستگاه‌های بافندگی و رونق آن‌ها در شهرها و روستاهای تبرستان در قرون گذشته است. عده زیادی در روستاها و شهرها در نظام تولید و فروش و انتقال و مبادلات آن نقش داشته و رونق بازارهای محلی و غیر محلی را به دنبال داشته است. به این ترتیب با جرات می‌توان گفت که مهمترین صنعت تولیدی تبرستان، صنایع بافت آن بوده و تجارت و بازرگانی در این زمینه سهم زیادی از بازار اقتصاد تبرستان را به خود اختصاص می‌داده است. بنابراین بافته

های مشهور طبری با استمرار و حفظ سنت‌های پیشینیان خود، علاوه بر وجه هنری و ماهیت فرهنگی، در ابعاد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نقش ویژه‌ای در تاریخ ایفا کرده و کارکردهای گوناگون داشته است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تأمین شد.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- آملی، مولانا اولیاءالله. (۱۳۴۸). *تاریخ رویان*. ترجمه منوچهر ستوده. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- ابن اسفندیار، محمدبن حسن. (۱۳۹۶). *تاریخ طبرستان*. ترجمه عباس اقبال آشتیانی. تهران: چاپ اساطیر.
- ابن حوقل. (۱۳۶۶). *سفرنامه ابن حوقل*. ترجمه و توضیح دکتر جعفر شعار. تهران: امیرکبیر.
- ابن فقیه، ابوبکر احمدبن محمدبن اسحاق همدانی. (۱۳۴۹). *مختصرالبلدان*. ترجمه ح. مسعود. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- اشعاری، محمود. (۱۳۹۹). بازسازی تاریخ و جغرافیای هنرهای کاربردی براساس منابع مکتوب در سده‌های نخستین هجری با تکیه بر فرش دستیاب. *فصلنامه علمی نگره*. (۵۳). ۲۳-۵.
- اشنبرنر، رایک. (۱۳۷۴). *قالی‌ها و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران*. مهشید تولایی و محمدرضا نصیری. تهران: فرهنگسرا.
- افضل الملک، غلامحسین. (۱۳۷۳). *سفر مازندران و وقایع مشروطه (رکن الاسفار)*. حسین صمدی. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد قائمشهر
- البلاذری، احمدبن یحیی. (۱۳۴۶). *فتوح البلدان*. ترجمه آذرتاش آذرنوش. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- الجهشیری، ابوعبدالله محمدبن عبدوس. (۱۳۴۸). *کتاب الوزراء و الکتاب*. ترجمه ابوالفضل طباطبایی. تهران: چاپ تابان.
- بارتولد، واسیلی ولادیمیروویچ. (۱۳۷۵). *جایگاه مناطق اطراف دریای خزر در تاریخ جهان اسلام*. ترجمه لیلا ربُن شه. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- باقری زادگنجی، نبی‌اله و رضوی، سید ابوالفضل. (۱۳۹۶). از طبرستان تا مازندران؛ تأملی بر دگرگونی مفهومی و جغرافیایی طبرستان از آغاز تا قرن هشتم هجری. *پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران*، ۴ (۱)، ۹۷-۱۱۰.
- بلخی، عمرو بن محمود. (۱۳۶۲). *مقامات حمیدی*. تهران: شرکت تعاونی ترجمه و نشر بین‌الملل.
- بوهرلر، پیرامدی. (۱۳۵۷). *سفرنامه و جغرافیای گیلان و مازندران*. م.پ. جکتاجی. لاهیجان: انتشارات گیل.
- بهار، مه‌ری و نظری، هادی. (۱۴۰۱). موسیقی محلی، چالش‌ها و راهکارهای خلق ثروت. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*. ۴ (۲)، ۸۵-۱۰۶.
- بیهقی دبیر، ابوالفضل محمدبن حسین. (۱۳۸۳). *تاریخ بیهقی*. به اهتمام محمدجعفریاحقی. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- پاکزاد، ناهید. (۱۳۹۲). دستیافته‌های روستایی استان مازندران با نگرش ویژه به جوراب و دستکش. بابل: انتشارات جهاد دانشگاهی
- پرهام، سیروس. (۱۳۷۰). *دستیافته‌های عشایری و روستایی فارس*. تهران: امیرکبیر.
- پناهی، عباس. (۱۴۰۰). نقد کتاب تاریخ ایران‌شناسی در روسیه. *پژوهشنامه متون و برنامه‌های علوم انسانی*. ۲۱ (۱۲)، ۷۷-۹۸.
- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد. (۱۳۶۸). *اشکال العالم*. عبدالسلام کاتب. موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- حسن نژاد، زمانه. (۱۳۸۹). تأثیر جغرافیای طبرستان بر تداوم خرده فرهنگ حاشیه جنوبی دریای خزر. *چهارمین کنگره بین‌المللی جغرافیادانان جهان اسلام*. زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- حضور، علی. (۱۳۹۶). *سفرنامه حاجی مهندس*. تهران: نشر چشمه.
- رابینو، ه. ل. (۱۳۶۵). *مازندران و استرآباد*. غلامعلی وحید مازندرانی. چاپ سوم. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- پاکزاد، ناهید؛ شریف‌زاده، محمدرضا؛ داوودی رکن‌آبادی، ابوالفضل و خوئی، مهسا. (۱۴۰۲). پژوهشی در بافته‌های تبرستان قدیم بر پایه منابع مکتوب تاریخی. *جامعه‌شناسی و فرهنگ*، ۵ (۳): ۱۷۳-۱۸۵.

- راودراد، اعظم. چیت‌سازیان، امیرحسین و جلولی، اعظم. (۱۴۰۰). تحلیل جامعه‌شناختی دنیای هنر فرش. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*. ۳. (۲). ۷۷-۵۴.
- شاردن، ژان. (۱۳۳۵). *سیاحتنامه شاردن*. محمد عباسی. تهران: موسسه مطبوعاتی امیرکبیر.
- عطارزاده، عبدالکریم. (۱۳۹۶). واکاوی زمینه‌های مطالعه صنایع دستی در متون کهن دوره اسلامی ایران. *نگره*. ۱۲. (۴۲). ۴۱-۳۱.
- عطار نیشابوری، شیخ ابی حامد محمدبن ابی‌بکر ابراهیم فریدالدین. (۱۳۳۶). *کتاب تذکره الاولیاء*. میرزا محمد خان قزوینی. چاپ پنجم. تهران: انتشارات مرکزی.
- طبری، محمدبن جریر. (۱۳۸۴). *تاریخ طبری یا تاریخ الرسل و الملوک*. ابوالقاسم پاینده. جلد سیزده. چاپ ششم. تهران: اساطیر.
- قزوینی، زکریا بن محمدبن محمود. (۱۳۷۳). *آثارالبلاد و اخبارالعباد*. جهانگیر میرزا قاجار. میرهاشم محدث. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- میرزا ابراهیم. (۱۳۵۵). *سفرنامه استرآباد و مازندران و گیلان و... مسعود گلزاری*. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- گردریزی، ابوسعیدعبدالحی بن ضحاک ابن محمود. (۱۳۶۳). *تاریخ گردریزی (زین الاخبار)*. عبدالحی حبیبی. چاپ اول. تهران: دنیای کتاب.
- محمدبن منور میهنی. (۱۳۶۴). *اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابی سعید*. محمدرضا شفیعی کدکنی. جلد اول. تهران: انتشارات آگاه.
- مقدسی، ابو عبدالله محمدبن احمد. (۱۳۶۱). *احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم*. علینقی منزوی. تهران: شرکت مولفان و مترجمان ایران.
- مکنزی، چارلز فرانسیس. (۱۳۵۹). *سفرنامه شمال*. منصوره اتحادیه. تهران: نشر گستره.
- ملگونوف، گریگوری والرینوویچ و عزالدوله. (۱۳۶۳). *سفرنامه ایران و روسیه*. محمدگلین و فرامرز طالبی. چاپ اول. تهران: دنیای کتاب.
- مهدوی، مسعود و احمدی، علی. (۱۳۹۰). *جغرافیای فرهنگی؛ تبیین نظری و روش‌شناختی*. *مطالعات فرهنگ-ارتباطات*. ۱۲. (۱۳). ۱۸۳-۱۵۵.
- نوری، اکرم؛ کاتب، فاطمه و خلیقی، علی. (۱۴۰۰). *قالی در منابع مکتوب قرون چهارم تا هشتم هجری قمری*. *فصلنامه علمی جلوه هنر*. ۱۴. (۳). ۷۵-۸۴.
- یعقوبی، احمدبن اسحاق. (۱۳۵۶). *البلدان*. محمد ابراهیم آیتی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

References

- Li, Dawei. The Judeo-Persian Document of Dandan Oilik Site in Khotan. The History Department of Tsinghua University, (<https://www.academia.edu/17315533>).
- Stein, M. A. (1907). *Ancient Khotan: detailed report of archaeological explorations in Chinese Turkestan*. Oxford University Press. pp. 236-303, 521-536, 571-574, 577, 590.
- Weber, D. (2016). *Court Records of Lawsuits in Tabarestān in the Year 86/7 PYE (737 CE): A Philological Examination*, Res Orientales Series, WORDS AND SYMBOLS: SASANIAN OBJECTS AND THE TABARESTĀN ARCHIVE, Vol XXIV, Groupe pour l'Étude de la Civilisation du Moyen-Orient (GECMO). France. https://www.resorientales.com/Tree/Tab_mat_Vol_24.html.